

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

*Баранов С.О., професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу ОДУВС, к.ю.н., доцент*

В умовах сьогодення здійснюється комплексне системне реформування правоохоронних органів у світлі правової реформи, гуманізації суспільства, реального забезпечення визначених Конституцією України завдань щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, їх життя, здоров'я, честі, гідності та особистої безпеки.

Виходячи з цих завдань, робота правоохоронних органів потребує докорінного реформування шляхом побудови в системі МВС України, нової структури - Національної поліції, яка б відповідала європейським стандартам, та якісно нової моделі України в контексті загальнодержавного реформування правоохоронних органів з творчим урахуванням досвіду зарубіжних країн. Мова йде про перехід від карального до соціально-сервісного змісту діяльності правоохоронних органів [1].

П.1 ст.1 Закону України «Про Національну поліцію» визначає, що Національна поліція (далі – поліція) в Україні – державний правоохоронний орган, діяльність якого спрямована на реалізацію державної політики у сфері: захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства; захисту об'єктів права власності; протидії злочинності; охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки [4].

Найважливішою метою та умовою реформування українського суспільства є розвиток демократії, соціально-правової держави та її правової системи, які мають забезпечити становлення України як високорозвиненої цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальною стабільністю, культурою і демократією, як впливової сили у світі та Європі.

В контексті цього, завданнями державно-правової реформи є створення дієвих механізмів охорони й захисту прав та свобод людини, систематизація та вдосконалення законодавства; зміцнення начал громадянського суспільства та зміцнення державно-правової системи; вдосконалення практики правотворення, правореалізації і контролю за виконанням закону; підвищення рівня правової культури, правосвідомості громадян і подолання правового нігілізму.

Події Революції гідності (листопад 2013 року - лютий 2014 року) засвідчили незворотне прагнення Українського народу до побудови правової та демократичної держави, в якій гарантуються та забезпечуються права і свободи людини.

В умовах тимчасової окупації частини території України та військової агресії Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей проблема захисту прав і свобод людини постає особливо гостро. Україна як держава виконує функції головного гаранта дотримання й захисту прав та свобод людини, оскільки її конституція проголосила саме це найвищою цінністю.

Поряд із першочерговими завданнями щодо зміцнення національної безпеки, подолання економічної кризи, реформування державного управління тощо забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях. У кризовій ситуації ризики непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю з боку суспільства [2].

При таких підходах в умовах демократичної правової держави, в якій будується громадянське суспільство, питання охорони прав і свобод людини у діяльності Національної поліції набуло першочергового значення. Працівники нової поліції не тільки забезпечують захист прав і свобод людини від протиправних посягань, але, на жаль, і самі бувають суб'єктом їх порушення. Часто у публіцистичній літературі та на побутовому рівні висвічується інформація про порушення працівниками поліції прав і свобод громадян. Інколи така критика має тенденційний замовний характер, але у більшості випадків, на жаль, вона має під собою об'єктивне підґрунтя.

В процесі створення ефективної системи захисту прав і свобод громадян важливе значення відводиться питанням удосконалення норм Конституції та діючого законодавства України, а також його подальшої систематизації.

У ст. 8 Конституції України міститься положення, згідно з яким Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [3].

Важливу роль серед органів системи виконавчої влади, на які покладено захист прав і свобод людини, відіграють правоохоронні органи, зокрема підрозділи Національної поліції України. До компетенції поліції входить захист життя, здоров'я, прав і свобод, власності громадян, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань. Підрозділи Національної поліції забезпечують особисту безпеку громадян, попереджають правопорушення, охороняють громадський порядок, розкривають злочини, розшукують злочинців, піклуються про безпеку дорожнього руху, захищають власність, виконують кримінальні покарання. Вимоги працівника поліції обов'язкові для виконання всіма громадянами і посадовими особами.

Особливе становище підрозділів Національної поліції України зумовлене обсягом і складністю їх роботи у галузі здійснення правоохоронної діяльності, а також тим, що на них покладається основний тягар боротьби зі злочинністю та роботи з профілактики й запобігання вчинення адміністративних і кримінально-карних правопорушень з метою реалізації єдиної державної політики боротьби зі злочинністю, яка є складовою внутрішньої політики суверенної та незалежної України.

Ст. 6 «Дотримання прав і свобод фізичних та юридичних осіб» Закону України «Про Національну поліцію» міститься положення, згідно з яким:

«...1. Національна поліція здійснює свою діяльність на підставі дотримання прав та свобод людини, її законних інтересів, поваги до їхньої гідності.

2. Національна поліція не розголошує відомостей, що стосуються особистого життя людини, принижують її честь і гідність, якщо виконання обов'язків не вимагає іншого.

3. Обмеження прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, а також прав і законних інтересів громадських організацій та об'єднань, підприємств, установ та організацій, їхніх філій, посадових осіб можливе тільки на підставах та у порядку, передбаченому законом, за умови, якщо без цього не можуть бути виконані покладені на Національну поліцію обов'язки, та з обов'язковим поясненням з цього приводу.

4. Діяльність Національної поліції, що обмежує права та свободи фізичних осіб, негайно припиняється, якщо досягнута законна ціль або з'ясувалося, що вона не повинна бути досягнута таким чином.

5. Працівник Національної поліції не має права застосовувати тортури, насильство, нелюдське або таке, що ображає гідність, поводження або покарання.

6. Працівник Національної поліції не повинен заохочувати та здійснювати будь-які дії, котрими людині спричиняється біль, фізичне або моральне страждання з метою отримання від неї відомостей або визнання винуватості її або іншої особи за дії, у скоєнні яких вони підозрюються...» [4].

Діяльність Національної поліції України щодо захисту прав і свобод людини багатоаспектна, результати її залежать не тільки від професіоналізму та самовідданості співробітників поліції, а й від ступеня довіри до них з боку широких верств населення, налагодження співпраці підрозділів та окремих працівників з громадськими об'єднаннями та громадянами. Вона включає в себе як запобігання злочинів, відновлення та забезпечення прав і свобод людини, так і повагу та дотримання їх самими підрозділами Національної поліції України.

Діяльність підрозділів та посадових осіб Національної поліції України повинна спиратися на наявну в євроатлантичній поліцейській теорії, яку коротко можна охарактеризувати по наступному: «в правовій державі репресивні і каральні функції уступають місце задачам забезпечення правопорядку і громадської безпеки, профілактики і контролю над злочинністю, наданням широкого спектру соціальних послуг населенню» [5].

Правовим підґрунтям діяльності Національної поліції є Конституція України від 28.06.1996 року, Закон України «Про Національну поліцію України» від 2 липня 2015 року, «Загальна декларація прав людини», ратифікована Верховною Радою України, «Конвенція про захист прав і основних свобод людини» «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку», «Європейський кодекс поліцейської етики».

Основоположний європейський міжнародно-правовий акт «Конвенція про захист прав і основних свобод людини» встановлює для всіх індивідів, що перебувають на території держави, права, що зобов'язані забезпечити поліцейські органи.

Їх умовно можна поділити на чотири групи: 1) невід'ємні природні права людини; 2) положення, які безпосередньо охороняють право власності; 3) зобов'язання, які накладаються на працівників поліції у цій сфері; 4) законодавчо встановлені винятки із загальних прав конвенції, що дозволяються працівникам поліції під час захисту прав і законних інтересів громадян [6].

Ратифікація Верховною Радою України 17 липня 1997 р. «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.» і протоколів до неї відкрила для громадян України нову можливість для захисту своїх прав і свобод. Вони після вичерпання всіх формально доступних законами України засобів для захисту своїх законних інтересів, зазначених у Конвенції, та не отримавши такого захисту від публічної влади України, мають право звернутись з позовом до Європейського суду з прав людини [7]. Зазначене є вже звичайною практикою правореалізації зазначеного міжнародно-правового акту.

У контексті наведених вище джерел та розкритого міжнародно-поліцейського досвіту щодо забезпечення прав і свобод людини в галузі поліцейської діяльності можна сформулювати основні положення діяльності поліцейських у цій сфері.

1. Кожна людина має від народження невід'ємні природні права на життя, свободу, особисту недоторканість, честь і гідність тощо, ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна.

2. Жодна людина, не повинна зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання; кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена в законному порядку.

3. Основною функцією діяльності поліції є захист співгромадян і суспільства від насильницьких, грабіжних та інших небезпечних діянь.

4. При виконанні службових обов'язків працівники поліції зобов'язані поважати та захищати людську гідність, підтримувати та захищати права людини стосовно всіх осіб.

5. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом з метою забезпечення належного визначення і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливості, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві.

6. У виняткових випадках виконання законів не вважаються порушеннями прав людини такі дії поліції, як: позбавленні життя людини, якщо воно є результатом абсолютно необхідного застосування з метою захисту осіб від протиправного насильства, здійснення законного арешту, запобігання втечі особи, затриманої на законних підставах, або для припинення бунту тощо.

7. Працівники поліції постійно виконують покладені на них законом обов'язки, слугуючи громаді та захищаючи всіх осіб від протиправних актів відповідно до високого рівня відповідальності, що вимагає їхня професія.

8. Поліція повинна бути організована так, щоб її співробітники користувалися повагою у населення як професіонали, на яких покладено виконання законів, і як особи, які надають державні послуги.

9. Організація поліцейських служб повинна передбачати ефективні заходи для боротьби з корупцією, забезпечення невідчужуваності і відповідної поведінки співробітників поліції при виконанні ними своїх службових обов'язків

10. Від співробітників поліції вимагаються вміння проявляти мислення, відкритість, шанобливість, відчуття справедливості, комунікабельні якості, а за необхідності – керівні та організаційні якості. Вони повинні добре розбиратися в соціальних, економічних, культурних і релігійних проблемах громади [8].

Події останнього часу, з питань забезпечення прав і свобод громадян в Україні, які були оприлюднені у засобах масової інформації, а саме: застосування зброї нарядоми ПС Національної поліції під час переслідування порушників Правил дорожнього руху в м. Києві, що призвело до загибелі неповнолітньої особи. А також, незаконне утримання та застосування тортур працівниками кримінальної поліції м. Чорноморська Одеської області, свідчать, що проблеми дотримання законності та захисту прав громадян залишаються актуальними і для підрозділів новоствореної Національної поліції.

На наш погляд, є необхідним створення системи громадських запобіжників з недопущення подібних фактів та явищ в суспільному житті. Наповненню змісту такої системи буде ефективно сприяти запровадження наступних заходів:

- підвищення якості роботи так званих поліцейських комісій, які створюються для забезпечення прозорого добру та просування по службі поліцейських на підставі об'єктивного оцінювання професійного рівня та особистих якостей кожного поліцейського, відповідності їх посаді, визначення перспективи службового використання в органах поліції. Залучення до їх складу широких верств громадськості;

- особлива увага в діяльності Національної поліції повинна приділятися роботі з персоналом, створенню належних умов для їх діяльності, відповідного матеріально-технічного забезпечення, соціального захисту як однієї з найважливіших передумов для ефективної роботи поліції;

- постійне підвищення рівня професійної підготовки, як працівників низової ланки поліції так і керівної (особливо перш початкової та подальшого підвищення службової кваліфікації);

- вироблення та запровадження в практичну діяльність чіткого механізму офіційного спростування відомостей, які були оприлюднені працівником Національної поліції, що принижують честь, гідність та ділову репутацію фізичної

особи, у випадку визнання їх такими, що не відповідають дійсності судом, слідчим, органом дізнання. Вони мають бути спростовані у тій самій формі, в якій вони були оприлюднені;

- вироблення та запровадження в практичну діяльність чіткого механізму визначення критерію оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції, основним елементом з якого, відповідно до ст. 10 Закону «Про Національну поліцію» є рівень довіри населення, що повинен перевірятися незалежними соціологічними службами;

- розробити та прийняти нормативно-правові акти, які будуть регламентувати залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та до перевірки інформації про неналежне виконання покладених на них обов'язків;

- створити інститут дисциплінарного суду та апеляційного дисциплінарного суду, що буде діяти у межах системи Національної поліції. Основним завданням, якого буде забезпечення дисципліни та законності в діяльності поліції. Розробити та прийняти положення про їх діяльність;

- запровадити юридичний механізм реального громадського контролю за діяльністю органів поліції на місцях. Громада через місцеві ради (крім сільських і селищних) повинна мати змогу висловлювати недовіру керівнику територіального підрозділу поліції, що є підставою для його відсторонення, проведення відповідної перевірки та звільнення вищестоящим керівником за її результатами;

- вироблення та прийняття відомчого нормативного акту, в якому буде встановлено чіткий механізм здійснення інспекційної перевірки Службою внутрішньої безпеки або таємної перевірки доброчесності поліцейських. При цьому, забезпечити беззаперечне виконання вимоги, що при проведенні інспекційної перевірки не менше 20 відсотків складу інспекційної групи повинні складати правозахисники та представники громадськості.

Таким чином, на зміцнення законності та службової дисципліни в Національній поліції повинна бути спрямована уся система заходів: щодо добору кадрів, виховної роботи, службової підготовки, впровадження передового досвіду. Тут повинні бути по'єднані цілеспрямовані зусилля працівників та керівництва Національної поліції, державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, громадян.

Поряд з цим, особливої уваги потребує питання активного формування світогляду суспільства в цілому та окремих його суб'єктів у світлі людино центристської ідеології, сутність якої полягає у визнанні невідчужуваних прав людини як найвищої цінності і основи правової державності.

На наше глибоке переконання, перехід до нової адміністративно-правової доктрини захисту прав людини можливий лише за умови переосмислення базових засад та орієнтирів соціальних інститутів, у тому числі правової освіти, яка повинна формувати ментальність як суспільства, так і окремо взятої людини згідно із засадами людино центристської ідеології.

Отже, діяльність новоствореної української поліції повинна бути спрямована на утвердження принципів верховенства права, неупередженості, доброчесності та додержання прав і свобод людини і громадянина, наближення національних стандартів діяльності до відповідних стандартів правоохоронних органів європейських країн, що цілком відповідатиме загальнонаціональній Концепції адміністративної реформи у світлі людино центристської ідеології.

Література:

1. Галуцько В. В. Євроатлантичні стандарти щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина міліцією (поліцією) при здійсненні охорони права власності/ В.В. Галуцько.- [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.lex-line.com.ua>.

2. Указ Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25.08.2015 № 501/2015.-[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakonl.rada.gov.ua>.

3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. //Відомості Верховної Ради України.-1996.- №30.- Ст.141.

4. Закон України від 02 липня 2015 № 580 -VIII «Про Національну поліцію». - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakonl.rada.gov.ua>.

5. Горшневa И.А. Полиция в механизме современного демократического государства: учеб. пос./ И.А. Горшневa – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – С.4.

6. Загальна декларація з прав людини від 10 грудня 1948 р.// Док. ООН / PES/ 217 А.

7. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.// Відомості Верховної Ради України.–1997.-№ 40.- С. 263.

8. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку. Резолюція 34/169 Генеральної асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р.// Політичний вимір діяльності МВС України (відповідь на виклики ХХ ст.)/ За ред. Ю.І.Римаренка, Я.Ю.Кондратьєва. - К.: НАВСУ, 2003. - С.141-149.